

УКРАЇНОЗНАВЧА ПРОБЛЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISY «ВІСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В БЕРЛІНІ»

Ірина КРАСНОДЕМСЬКА

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу історико-правових
та теоретико-методологічних проблем українознавства ННДІУВІ

Анотація. У статті аналізуються матеріали, опубліковані у часописі «Вісті УНІ-Б» упродовж 1933–1938 років, виявляється їх українознавча спрямованість. Авторка дійшла висновку, що на сторінках видання оприлюднені найважливіші відомості про українознавчі пошуки та відкриття, здобутки різних галузей знань про Україну й українство. Поряд із різноманітними інформаційними матеріалами (повідомленнями, звітами тощо) у ньому публікувалися фрагменти лекцій, наукових статей провідних вчених УНІ в Берліні з історичних, політичних, економічних, національно-культурних, філософсько-світоглядних проблем. Цей часопис був одним із своєрідних джерел епохи, в якому різнопланово висвітлювалася українознавча проблематика.

Ключові слова: українознавство, українознавча проблематика, часопис, «Вісті УНІ-Б», центри, Україна, українство, вчені, діаспора.

Важлива роль у нарощуванні знань про Україну й українців, підготовці наукових кадрів належала українознавчим центрам, які

були створені в різних європейських країнах (ЧСР, Німеччині, Польщі, Австрії, Франції, Англії, Італії та ін.). Так, 10 листопада 1926 р. з

ініціативи гетьмана П. Скоропадського та за підтримки міністра райхсверу генерала В. Гренера, зусиллями берлінського Українського товариства допомоги біженцям [6, арк. 52] у Берліні був заснований Український науковий інститут (далі – УНІ-Б), який офіційно набув статусу державної установи і до 1938 р. існував як філія Берлінського університету Фрідріха-Вільгельма. Діяльність УНІ-Б велася в трьох напрямках: науково-дослідному, педагогічному та організаційному. Його співробітники Д. Дорошенко, І. Мірчук, В. Залозецький, В. Липинський, І. Горбачевський, Ст. Смаль-Стоцький, Д. Антонович, В. Щербаківський, Л. Білецький, О. Колесса та ін. досліджували різні сторони українського життя як в Україні, так і в діаспорі, видали десятки ґрунтовних праць з різних галузей українознавства. Паралельно з науково-дослідницькою роботою вони розробляли освітні програми, читали лекції та спеціальні курси, проводили семінарські заняття з українознавчих проблем для українських студентів, які навчалися у берлінських вищих навчальних закладах.

Інститут проводив окремі курси українознавства німецькою мовою, на яких Б. Крупницький викладав «Короткий курс політичної історії України», З. Кузеля – «Українську етнографію» та «Матеріальну культуру українського народу», І. Мірчук – «Українську культуру в історичному розвитку», В. Леонтович – «Історію українського державного права». З. Кузеля провів також три курси української мови (8 год.) та загальний курс українознавства (2 год. на тиждень) [6, арк. 8, 27–28].

УНІ-Б видавав цілий ряд наукових часописів, зокрема «Записки» («Abhandlungen»), «Звідомлення» («Mitteilungen»), «Статті з українознавства» («Beiträge zur Ukrainekunde») та «Вісті Українського наукового інституту в Берліні» українською та німецькою мовами, які виходили щомісяця у 1933–1938 роках під загальною редакцією З. Кузеля, де висвітлювалася діяльність УНІ-Б в історичному, філософському, соціологічному, правовому, економічному компонентах українознавства, обґрунтовувалася його цілісність.

Мета запропонованої статті – проаналізувати матеріали, опубліковані у «Вістях Українського наукового інституту в Берліні» в 1933–1938 роках, та виявити їх українознавчу спрямованість.

Принадно зазначимо, що в українознавстві переважають здебільшого складні, багатогранні проблеми комплексного, міждисциплінарного характеру, розв'язання яких можливе на порубіжжі кількох галузевих наук шляхом системного підходу. В нашому розумінні **«українознавча проблематика»** стосується тих матеріалів у «Вістях», у яких висвітлюються взаємопов'язані між собою події, явища, факти, процеси, діяльність українознавців, що стосуються України й українців та мають часовий і просторовий виміри [2, 19].

Розвиток українознавства як цілісної інтегративної системи знань про Україну й українців відбувається в рамках тісно пов'язаних між собою центрів (кола знань зі спільним

центром), у контексті яких інтегруються надбання галузевих наук про Україну і в такий спосіб досягається нова якість знань. Принцип побудови знання за концентрами дає можливість найповніше відтворити реалії українського буття в домінуючих сферах людської життєдіяльності. Основними концентрами науки самопізнання й самотворення є «Україна – етнос, нація», «Україна – історія», «Україна – держава», «Україна – природа», «Україна – мова», «Україна – культура», «Україна – ментальність, доля», «Україна в міжнародних відносинах» та ін. [5].

Далі детальніше зупинимося на матеріалах, вміщених у «Вістях», в яких досліджуються певні проблеми із названих вище центрів.

Українознавство має багато спільного з українською історією – наукою про зародження, розвиток і життєдіяльність українського народу й України у часі та просторі, зокрема спільну основу – історичну пам'ять, спільні джерельні свідчення, багато в чому схожі методи пізнання. Історія є складовим компонентом або одним із центрів українознавства [3, 5, 12]. Значне місце на шпальтах «Вістей» посідали публікації, в яких розглядалися історичні аспекти українознавства. Тут постійно висвітлювалися пріоритетні питання української історії, історіографії, які перебували в епіцентрі протистояння історичної правди, замовчувалися або фальсифікувалися у радянській історіографії та потребували спростування й подальшого наукового обґрунтування. Аналіз матеріалів з цієї проблематики дає підстави виділити такі напрями:

- проблеми давньої історії України, витоків і зародження українського етносу, походження українського народу та формування етнічної території й української нації;
- історична та культурно-духовна спадщина Київської держави, її етнічна належність;
- вивчення та осмислення козацько-гетьманських часів, зародження українського козацтва, виникнення та значення Запорозької Січі, розгортання Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького і утворення Української гетьманської держави;
- висвітлення подій національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., державотворча діяльність Центральної Ради, її лідера М. Грушевського, Української держави, Директорії, УНР та ЗУНР;
- спростування неправдивих відомостей про процес становлення радянської влади в Україні, розвінчання її антиукраїнської політики і репресивного характеру;
- Голодомор в Україні 1932–1933 років;
- міжнародно-культурницькі зв'язки України в різні історичні періоди.

Коротко розглянемо характерні публікації із зазначених напрямів.

7 червня 1935 р. М. Антонович у доповіді «Сучасний стан норманської теорії» зупинився на аналізі праць П. Мілюкова, М. Довнар-Запольського, О. Шахматова, зазначивши, що праці з ділянки археології й етнографії свідчать проти цієї теорії і тільки філологи ще стоять на її позиції [6, арк. 105].

Говорячи про взаємини України з Італією, Р. Димінський зауважував, що за Київської держави не було державно-політичних зносин України з Італією. Руські туди не доходили, натомість чимало італійських купців мешкало в Києві. Жвавіми були торговельні зв'язки, а в козацьку добу – релігійні та культурницькі відносини з цією країною [6, арк. 223].

Доцент Б. Крупницький у виступі «Роль Січі в історії України» подав своє бачення еволюції січового козацтва в різні періоди, яких він виділив три. Перший – від заснування Січі до повстання під керівництвом Б. Хмельницького, яке стало однією з найвагоміших подій в історії українського козацтва, другий – після смерті Б. Хмельницького до кінця XVII ст. і третій – до зруйнування Запорозької Січі в 1775 р. У цей час Січ відіграла незначну роль, бо являла собою відокремлену від сусідніх процесів частину з власним життям і вже не відважувалася, як раніше, активно виступати зовні. Вона з військового товариства перетворилася на автономну державу, з'являлися піддані селяни, козаки ставали привілейованим станом, з якого витворювалася старшинська верства [6, арк. 46–48]. У доповіді «Ідея єдності України в політиці українських гетьманів» вчений зазначав, що національно-державницький розвиток України в XVII–XVIII ст. знизився. Але впертість, з якою українські гетьмани і їхні прихильники, широкі маси українського народу обороняли свої позиції, свідчить, що ідея єднання України як державно-національної цілісності була міцною і живучою, воля до всенародного власного об'єднання залишалася невмирущою [6, арк. 248]. Б. Крупницький особливо виразно поставив проблему територіального об'єднання України в політиці Б. Хмельницького (1656–1657 рр.). Продовженням цих устремлень була політика гетьмана І. Виговського. Провідною думкою другої половини XVII ст. стала ідея об'єднання Правобережної України, яка підтримувалася майже всіма гетьманами, зокрема П. Дорошенком, І. Самойловичем, І. Мазепою [7, арк. 400–401].

У дискурсах «Гетьман Мазепа в шведській історіографії» та «Шведи і населення України в 1708–1709 рр.» Б. Крупницький спробував охарактеризувати праці про І. Мазепу старої (Фрексель, Е. Карлсон) та нової (К. Галлендорф, А. Стіллі, А. Енсен) наукових шкіл і звернув увагу на їхнє неоднозначне ставлення до гетьмана. Вчений також висвітлив непрості відносини між шведами і населенням України в кінці перебування Карла XII в Україні. В лютому 1709 р. під час зимового походу Карл XII свідомо зруйнував ряд міст і сіл. У березні 1709 р. почалася помітна партизанщина на Полтавщині, в результаті якої шведська армія зазнала значних втрат [6, арк. 112, 221–222].

З. Кузеля у праці «Україна в минулому й сучасному» подав узагальнені дані про Україну, її територію та народ [7, арк. 376].

У лекції «До історії церковного суду в Україні» В. Леонтович виокремив три основні питання: а) компетенція церковних судів; б) органи церковного суду; в) форми судового чину.

Доповідач дійшов висновку, що компетенція церковних судів зростала в міру одержання вищим духовенством земельної посілости, її найбільший обсяг був у XIV–XV ст., а в XVI–XVII ст. вона повільно зменшувалася в основному завдяки Литовському статуту, в якому таке обмеження має правову підставу. Щодо органів церковного суду, то в Україні вони були двох видів: суд єпископа з кліросом і суд церковних органів. Цим устрій церковних судів в Україні відрізнявся від устрою церковних судів у Московщині: перші мали більш вироблену та однакову форму. Церковний процес в Україні мав виразний загальний західноєвропейський характер [6, арк. 7].

У числі 3 «Вістей» за 31 липня 1933 р. вміщена стаття І. Мірчука про історію таємної угоди про поділ Галичини («Причинки до історії договору в Бресті 9 лютого 1918 р.»). Вчений, посилаючись на оригінали документів, представив перебіг дипломатичної боротьби в першій половині 1918 р. Досліджуючи як уповноважений уряду ЗУНР у 1919–1921 рр. архів колишнього австро-німецького міністерства закордонних справ та архів царського двору, І. Мірчук мав змогу відшукати оригінальні документи, що відносяться до подій 1914–1918 рр., зокрема Брестського мирного договору 1918 р. Перебуваючи у Брест-Литовську на мирній конференції, офіційно визнана українська делегація у складі В. Голубовича (голова), М. Левицького, М. Любинського, М. Полозова, О. Севрюка 1 січня 1918 р., спираючись на принципи самовизначення націй, висунула програму-максимум: приєднання до складу УНР усіх західноукраїнських земель – Східної Галичини, Закарпаття, Буковини, Підляшшя та Холмщини, а за несприятливих умов – програму-мінімум: виокремлення західноукраїнських земель у коронний край з широкими автономними правами. Міністр закордонних справ Австро-Угорщини О. Чернін був проти, але українська делегація вперто обстоювала свої домагання. Після гострих суперечок між австрійськими міністрами, що були схильні до поступок, і мадярськими, що були неупусливі, міністр фінансів Австро-Угорщини граф С. Буріян запропонував компромісний варіант, т. зв. перехідний план: погодитися на допомогу українській стороні з вилученням справи самовизначення Закарпатської України і намагатися це втілити в Галичині й Буковині, але таку згоду не вписувати в текст мирного договору з Україною, а додати лише як таємний протокол. О. Чернін добився того, що українська делегація зреклася домагань щодо Закарпаття і Східної Галичини. Обидві сторони погодилися, що з українських частин Галичини й Буковини має бути до 20 липня 1918 р. створений окремий коронний край, у якому українське населення зможе встановити республіку. В цьому сенсі й підписано таємну угоду, яку, згідно з інструкціями австрійського уряду, долучено до мирного договору. Проте поляки швидко дізналися про неї й розпочали сильну протиакцію. Характеризуючи цю угоду, І. Мірчук вказав на переможні впливи польських парламентарів в

австрійському уряді та безграмотність австрійської дипломатії. Проаналізувавши переписку графа Й. Форгача (австрійського посла при гетьманському урядові) з австрійським міністерством закордонних справ та протестну ноту В. Липинського (посла гетьманського уряду у Відні), вчений спростував хибну думку про те, що нібито гетьман П. Скоропадський добровільно відмовився перед австрійським урядом від реалізації цієї угоди [7, арк. 258–259].

Тема Голодомору 1932–1933 рр., викликаного не природними, а політичними факторами, стала однією з провідних в українських часописах за кордоном. Як відомо, радянська влада замовчувала цю проблему. Відомості про голод, його справжні масштаби й трагічні наслідки доходили на Захід із певним запізненням. Тому саме українські друковані органи першими стали бити на сполох, закликаючи світову спільноту звернути пильну увагу на цю проблему. У 1935 р. побачила світ книга відомого німецького громадського діяча, публіциста Евальда Амменде про голод 1932–1933 рр. в Україні німецькою мовою «Muss Russland hungern?» (Wien: Braumüller), інформацію про яку вміщено в часописі 4 за 1935 р. У цій праці автор описав ситуацію в районах, де була масова смертність, ґрунтовно охарактеризував причини катастрофи, наслідки впровадження колгоспної системи в сільському господарстві. Серед політичних чинників трагедії Е. Амменде вказав на боротьбу Москви з українським рухом і розкриття наявності двох ліній комуністичного керівництва щодо національного питання, яке виявилось у протистоянні П. Постишева та М. Скрипника [7, арк. 395].

Вагоме місце на сторінках «Вістей» відводилося публікаціям, що стосувалися аналізу стану справ у радянській Україні. Це були інформації, огляди преси, листи, статті та фрагменти лекцій, зокрема Р. Демінського «Стахановщина і тейлоризм», З. Кузеля «Східноазійська українська колонізація», М. Масюкевича «Конституція УССР» [8, арк. 122, 135–138] та ін.

На протестному публічному зібранні, що влаштувала «Українська громада в Німеччині» у Берліні проти поневолення Москвою, З. Кузеля говорив про планове знищення більшовиками української культури та зауважував, що політика більшовиків в Україні була політикою окупантів і спрямовувалася не тільки проти національно-визвольних змагань українського народу, побудови самостійної держави, а й проти духовної і фізичної екзистенції взагалі. У першу чергу комуністичний терор був спрямований проти української інтелігенції, тому що позбавлений духовного проводу народ легше підкорити. Когось з учених знищили одразу, інших ув'язнили чи заслали. Нищилася національна книжкова продукція, українська мова, культура, освіта були проголошені «контрреволюційними» [8, арк. 116–118].

У виступі «Червоний імперіалізм і Україна» 13 листопада 1936 р. М. Масюкевич також звернув увагу на те, що після повалення

Української держави Москва планово і радикально винищувала все, що було українським своєю суттю, себто мало український національний характер. З 1933 р. УРСР стала безправною колонією Москви і українське національно-культурне життя в ній майже завмерло. Насильницька колективізація в підсоветській Україні призвела народ до повного зубожіння і зруйнувала сільське господарство. Голод 1921–1922 та 1932–1933 років був запланований Москвою. Розгромивши національно-наукову діяльність УАН, Українську автокефальну православну церкву та майже всі українські (за духом) підсоветські культурні установи, інститути, видавництва та товариства, Москва взялася за винищення на Східній Україні діячів української національної культури. Сотні національно свідомих українців були замордовані, ув'язнені [8, арк. 108]. Планово-системне переслідування й знищення української мови мало на меті врешті-решт знищення основної підстави самобутнього розвитку української культури. Москва насильно стримувала національно-культурний, господарський, соціальний та економічний розвиток українського народу [8, арк. 110].

Особливу увагу редакція «Вістей» приділяла висвітленню пам'ятних дат в українській історії. Зокрема, в березні 1936 р. виповнилося 75 років з дня смерті визначного українського поета, художника, мислителя й громадського діяча Тараса Шевченка, чия творчість стала вершиною українського відродження, знаковою подією розвитку українства в ХІХ ст. Його літературні, художні й образотворчі твори допомагали відновити в українців пам'ять про свою минувшину, позбавити її псевдогероїчних міфів, великодержавницьких фальсифікацій, спотворень. Т. Шевченко доводив безперервність етногенезу українців від найдавніших часів і вважав, що майбутнє України – власна держава, національно-культурна незалежність [1, 99].

30 квітня 1936 р. в УНІ-Б відбулася жалібна академія «Тарас Шевченко – національний поет України», на якій було 150 осіб. Із вступним словом до присутніх звернувся О. Скоропис. Із промовама виступили І. Мірчук, Г. Шпехт та З. Кузеля [7, арк. 407], який наголосив, що в поезії Т. Шевченка зосереджені всі характерні особливі прагнення українців. Епохальне значення «Кобзаря» в тому, що тут відтворений загублений ідеал власної державності і вказана народова мета, яку він має досягнути: побудова суверенної незалежної держави. Світогляд Т. Шевченка був виразно український, витворений з почуття кровного зв'язку з українською землею та з традицій козацьких і гайдамацьких змагань. Він був знайомий із західноєвропейським визвольним рухом, котрому симпатизував.

Поет намагався проаналізувати причини занепаду та способи відродження української державності і робив це цілком реалістично. Головною причиною всіх негараздів України для нього була царська Росія з її хижацькою політикою. Він не жаліє різких висловів на адресу російських царів, котрих

називав «тиранами», і неприхильно оцінює тих гетьманів, які вели лояльну політику щодо Москви, тому гостро засуджує Переяславський договір. Його улюбленими героями стали П. Полуботок та К. Гордієнко. Але остаточний висновок Т. Шевченка, попри безрадісні тогочасні обставини, глибоко оптимістичний. Поет ані хвилини не вагається в тому, що Україна воскресне і вибере свою втрачену свободу [6, арк. 236–238].

К. Маєр представив Т. Шевченка не ізольовано, а в рамках світової літератури, зокрема першої половини XIX ст. Він підкреслив геніальність поета, порив, надлюдську силу духу, пророцтво для цілої нації на довгі століття, оптимізм, жагу до життя, віру у майбутнє [6, арк. 232].

Г. Шпехт підкреслив особливе місце Т. Шевченка у світовій літературі, твори якого стали дзеркалом, біографією душі народу, а сам він – символом, що пробудив Україну з довгого сну [6, арк. 238].

13 червня 1935 р. у Берліні в Бетховензалі відбулося велике Шевченкове свято, на якому були присутні близько 850 осіб, серед них – визначні представники німецького музичного мистецтва, культури, наукового світу, урядових кіл та місцева й закордонна преса. Відкрив вечір О. Скоропис, який охарактеризував значення Т. Шевченка для української нації, підкресливши моральну сутність протесту поета проти національних ворогів. «Безправний кріпак, – сказав оратор, – став на боротьбу з московським самодержавцем – володарем 1/6 земної кулі. Цей особистий «божевільний» революційний виступ проти всевладного царя віддзеркалив долю цілої української закріпаченої нації...» [6, арк. 103].

Велике враження на аудиторію справила концертна програма, в якій виступали в основному українці: співак-тенор Клим Андрієнко, віолончелістка Христя Колеса, диригент Данило Скоропадський, музиканти Євген Цимбалістий, Густав Шпехт, співаки Віллі та Катерина Нормани [6, арк. 103].

У травні 1936 р. в університеті у Кенігсберзі К. Маєр виступив з кількома лекціями німецькою мовою «Тарас Шевченко – національний поет України» про поетичне значення творчості Т. Шевченка [7, арк. 425–427].

25 листопада 1934 р. не стало видатного українського історика, громадсько-політичного діяча, фундатора наукового українознавства Михайла Грушевського. Ряд матеріалів «Вістей» у грудні 1934 р. – січні 1935 р. присвячені цьому видатному вченому. 7 грудня 1934 р. на академії пам'яті М. Грушевського І. Мірчук зазначив, що наукові інтереси вченого охоплюють цілий обсяг українознавства в найширшому розумінні цього слова, – не тільки історію у вузькому її значенні, а й історію літератури, національно-культурні явища, релігійні течії, етнографію, письменство тощо. Його великий талант зійшов на ниві рідної культури, запліднюючи її оригінальними ідеями. Для нього не існувало ні державних, ні етнографічних кордонів, тому він розвивав активну діяльність у Львові, Києві чи Петербурзі,

коли цього вимагала українська справа [6, арк. 139–140]. Відомий географ А. Пенк зауважив, що М. Грушевський «був тим, хто оживив українську народницьку думку і міцно обґрунтував її своїми розлогими історичними студіями». Проф. А.-Г. Кох наголосив, що «хоч Михайло Грушевський як дослідник і політик в першу чергу належить своїй нації, бездержавному українському народові, та доробок його багатого духа в здобутках української історіографії і її зразкова велич у біді й вигнанні є понаднаціональним добром. Безупинне передавання його людству, зокрема німецькому народові, має стати надалі одним з найближчих завдань УНІ-Б» [7, арк. 375].

Академія пам'яті М. Грушевського відбулася в УНІ-Б 17 січня 1935 р., на якій були присутні понад 100 осіб. Із доповідями, присвяченими аналізу праць вченого, виступили У. Пальме, Б. Крупницький. Перший зупинився на тих моментах діяльності вченого, які могли б найбільше зацікавити німців, і питаннях, для розв'язання яких необхідна співпраця українських і німецьких учених; другий підкреслив історичний динамізм багатьох важливих творів Михайла Сергійовича, що виявилось в застосуванні філософської схеми «теза – антитеза – синтеза» [6, арк. 144–145].

17 травня 1935 р. в УНІ-Б пройшла жалібна академія пам'яті акад. С. Дністрянського та проф. В. Біднова, на якій з доповідями виступили І. Мірчук, Б. Крупницький, Д. Антонович, З. Кузеля та ін. Зокрема, І. Мірчук охарактеризував В. Біднова як дослідника української церкви та історика Запоріжжя. Його магістерська дисертація «Православная церковь в Польше и Литве» є найбільшим внеском в історію церковних відносин в Україні під час польського панування. Про це також свідчать розвідки вченого з історії духовних семінарій, про «Московського митрополита Макарія (Булгакова)» та «Адама Зернікова і його догматичні трактати». Працюючи у місцевих архівах, він ставив перед собою завдання розробити внутрішню історію Запоріжжя, особливо останніх часів його існування, та долю січовиків після повалення Січі. В розвідках «Материалы для истории колонизации бывших Запорожских владений», «К истории бывших запорожских старшин и козаков», «До истории Задунайской Січи» та ін. вчений виявив себе ґрунтовним архівістом та знавцем запорозької минувшини.

Б. Крупницький підкреслив, що В. Біднов був великим знавцем запорозької старовини, знав багато фактів, але не лишив узагальненої праці з розвою Запоріжжя. Пояснення цьому: в той час дослідження періоду Козаччини тільки розпочалося, і значні джерела були ще не відомі. Тому він охоче займався окремими проблемами запорозької історії, залишивши для майбутніх досліджень узагальнені висновки [6, арк. 98–100].

З. Кузеля у промові про С. Дністрянського зазначив, що це був вчений-юрист європейського формату. Для його праці характерна наукова об'єктивність та вираженість. С. Дністрянський з глибоким переконанням стверджував, що Україна першою дала

основи державного права для Сходу Європи й сформувала власну правову систему на основі свого звичаєвого права, а українська Київська держава мала характер європейської держави, і Україна XVII–XVIII ст. була першою національною державою, організовуючи виключно українські елементи для боротьби з ворогами [6, арк. 101].

У «Вістях» за число 1 від 5 червня 1933 р. вміщено матеріал про ювілей Б. Лепкого в Берліні, на якому було виголошено 4 доповіді. Зокрема, І. Мірчук згадав про працю Б. Лепкого в УНІ-Б, доктор Д. Вергун охарактеризував його як людину, громадського діяча та письменника, З. Кузеля – як освітнього діяча в таборах для полонених у Німеччині, Б. Крупницький зупинився на мистецькому, історично-науковому та національно-виховному значенні його твору «Мазепа» [6, арк. 55].

21 листопада 1937 р. українська громада влаштувала святкову академію з нагоди 25-ї річниці з дня смерті видатного українського композитора М. Лисенка. Доповідь про життя і творчість митця виголосив З. Кузеля, а 16 оперних арій виконала співачка Іванна Синенька-Іваницька [8, арк. 173].

28 січня 1938 р. в УНІ-Б відбулася святкова академія з приводу 70-ліття з дня заснування товариства «Просвіта» у Львові. Як зазначив З. Кузеля, воно вперше підняло прапор національної освіти широких мас українського народу і будило його до свідомого національного життя, виголошуючи ідеї української самостійності. Вчений також зупинився на історії «Просвіти», її багатосторонній діяльності [8, арк. 186].

Крім історичного українознавства, ряд матеріалів у «Вістях» присвячено філософсько-світоглядним проблемам науки самопізнання, в яких розкриваються особливості національної (етнічної) свідомості та самосвідомості, феномен української ментальності, її генеза та структура, динаміка буття українського народу у його природних, політичних, економічних, світоглядних та інших сутнісних вимірах.

Зокрема, цих питань торкався відомий український філософ І. Мірчук. Коротко характеризуючи світогляд українців, вчений зазначає, що український народ є майже виключно селянським народом. Втративши внаслідок історичних подій шляхту і міщанство, українське селянство зуміло не тільки зберегти свій національний характер, а й збільшити територію України. Звідси й міцний зв'язок людини із землею, який проявляється і в духовній творчості. Глибоке відчуття краси природи, естетизм, іdealізм, перевага емоційного над раціональним, велика сила любові, філософія серця – ось основні риси українців. Слов'янське, а зокрема українське, мислення, перевага почуття обумовлює ще одну рису – глибоку релігійність [6, арк. 109–112].

У викладі «Роль демонічного в українців та москалів» І. Мірчук, проаналізувавши віру в зло і добро українців та росіян, прийшов до висновку, що в психології українців зло існує тільки для контрасту, для кращого вирізнення добра. Злий принцип у них не розвинувся,

бо чорт так і залишився єдиним його представником, що, однак, засуджений у нашій народній словесності на роль дурня. В уяві москвитів зло займає рівноправне або майже рівноправне місце з добром, що полягає в розповсюдженні й розмноженні нечистої сили, моральному виправданні кожного злого вчинку як свого роду угодного божеству та вияві цього в російській літературі, зокрема у Л. Толстого та Ф. Достоєвського [7, арк. 412].

Р. Єндик у викладі «Кольорові раси та їх впливи на українські расові елементи» з'ясував, які народи і культури відігравали основну роль у формуванні української нації в передісторичну і протоісторичну добу. Це два народи: хліборобський, що належав до еламсько-малоазійського культурного кола і до круглолової передньоазійської раси, та другий народ, що належав до нормансько-індогерманського культурного кола і характерний шнуровою керамікою, бойовими кам'яними топірцями тощо. Цей народ блукав по нашій території в усіх напрямках і вже в III тис. до Р.Х. відомий під назвами «траки» і «кіммерійці» [6, арк. 255–256].

У «Вістях» також вміщена публікація В. Щербаківського «Україна з часів перед Різдвам Христовим і після нього» [7, арк. 388].

З. Кузеля у статті «Історичний розвиток українського правопису» розглядає практичне питання, щільно пов'язане з характером і формами рідної мови. Правопис – це важлива культурна справа, яка спирається на традиції й сучасний стан, тому має виходити з існуючого мовного матеріалу на основі рідної традиції, не вносити нічого штучного, що не відповідає дійсності, не нівелювати характерних проявів мови заради будь-якої теорії, а також не оглядатися на чужі зразки або навіть вимоги чужих, хоч і сусідніх, мов, здебільшого російської чи польської. Правопис має будуватися на одностайному принципі, виходячи із граматики української мови, досконалого знання мови, її звукової системи, словотвірної будови, з умілим використанням історичного розвитку, розвитку нової літературної мови, напрямів і тенденцій її консолідації, з увагою до діалектів [7, арк. 394].

Багатогранним явищем, що «...охоплює сфери як свідомості, так і буття людини, суспільства, її і духовної, і матеріальної життєдіяльності», є культура [4, 77]. Вона є тією інтегрованою системою, без якої неможливий поступ суспільства, розвиток і життєдіяльність етносу, особливо в сучасних умовах глобалізаційних процесів.

Для української національної культури основоположною є народна культура, на основі якої поступово сформувалися наука, література, мистецтво. Справжніми творцями і носіями культури в давні часи були селяни, козаки, ремісники. Українська культура протягом тривалих періодів своєї історії розвивалася як народна. У ній велике місце займали фольклор, народні традиції, які додавали їй особливої чарівності і колориту. Особливо яскраво це виявилось в мистецтві – народних думах, піснях, танцях, декоративно-прикладному мистецтві. Саме завдяки збереженню

і продовженню традицій, корені яких сягають культури Київської Русі, став можливим підйом української культури і в XVI–XVII ст., і культурне відродження в XIX ст. Однією з найдавніших форм духовної культури народу є звичаї та обряди. Саме їм і присвячена серія матеріалів у «Вістях».

Спираючись на етнографічний матеріал, праці Ф. Вовка, В. Гнатюка, Д. Зеленіна й А. Фішара та власні досліді, З. Кузеля у викладі «Родинні звичаї й обряди» охарактеризував найважливіші родинні звичаї та обряди і детально зупинився на тих, які досі були маловідомі й майже не досліджені, зокрема на весільному й поховальному обрядах [6, арк. 7]. У доповіді «Українське ремесло в його історичному розвитку» (липень 1934 р.) вчений наголошував, що український народ з давніх-давен займався різними видами ремесел і виробляє власними силами все, що йому потрібно для життя й господарства. І хоча українське ремісництво не таке диференційоване, як у західних народів із більш розвиненою технікою, але воно охоплює дуже широкі кола нашого селянства, яке вміє орудувати найпотрібнішими ремеслами [7, арк. 328]. Багато форм народного ремесла пов'язані з обробкою рослинних, тваринних матеріалів, мінералів, металів та ін. Найстарішим деревним ремеслом в Україні можна вважати теслярство, одним із найбільш поширених – бондарство. Із столярством пов'язане виробництво багатьох господарських і домашніх знарядь, меблів. Високого рівня досягли токарство, різьбарство, ткацтво, килимарство, обробка мінеральних речовин, ремесла, пов'язані з обробкою металів – ковальство, мосяжництво, золотництво, ліярництво, а також сницарство [6, арк. 67].

У першому номері «Вістей» 1933 р. вміщено уривки з лекцій І. Гладилевича «Зміни краєвиду й історії поселення у Львівській землі від найдавніших часів до сьогодення», в якій нашу увагу привернули дві тези: 1) в середині XIV ст. Львівська земля мала вже понад 500 осель, культура і господарство були високорозвиненими; 2) перехід під польське панування значною мірою припинив господарський і культурний розвиток цієї землі, вплинувши на зміну краєвиду, знищивши ліси неекономічними методами, та І. Вітвицького «Господарське й культурне положення західноукраїнського села», в якій розкрито цікаву картину господарського життя західноукраїнського села [6, арк. 56–57].

10 лютого 1934 р. в УНІ проф. А. Рудницький прочитав лекцію про сучасну українську музику, в якій висвітлив основні моменти з її історії.

Весною 1934 р. З. Кузеля зробив серію виступів про українську народну мистецьку творчість у народному побуті. Народний одяг слушно вважається однією з важливих форм виявлення національної індивідуальності. Вчений, охарактеризувавши окремі складові частини чоловічого і жіночого одягу, звернув увагу на їхню історичну та територіальну відмінність, відзначив, що найбільш стародавнім є жіночий одяг, зокрема прикраси, головний

убір та верхні частини одягу. Чоловічий одяг менш консервативний, але теж різномірний [6, арк. 82–85].

Для данського поета-лірника Тора Лянге Україна – край співу та степових квітів – стала другою Батьківщиною. Багата українська природа вражала його душу, а українська народна поезія знайшла в ньому палкого прихильника. Він не розбирався в політичних відносинах, але визнавав окремішність українського народу. На його думку, українець дуже відрізняється від свого великоруського брата. Ця окремішність – у самій природі України. Т. Лянге дуже любив Україну, в якій прожив 12 років і знайшов свій вічний спочинок. Перекладаючи на данську мову оповідання М. Вовчка «Максим Гримач», «Гризико», «Анастасію» Є. Гребінки та народні пісні, він намагався передати ту глибоку любов, яка міститься в українських піснях. Т. Лянге переклав також «Слово о полку Ігоревім» [6, арк. 147–149].

П. Ковжун у доповіді «Сучасне українське монументальне мистецтво» висвітлив його першочергове мистецьке значення, що виходить за межі української культури. Його розквіт припадає на роки національного відродження України, коли мистець П. Бойчук виконав свої перші фрески у Львові, а вулиці Києва були оздоблені планшами, арками, окремими композиціями. На перше місце виходить національний напрям. У цей час з'являється потреба у розписах споруд громадського значення – палаців, театрів, клубів, церков. Постає розпис Луцьких касарень у Києві, де працює група монументалістів – І. Падалка, М. Бойчук, О. Павленко, А. Цимлова.

Згодом постають перші твори у фресковій техніці, розгортається мистецький діапазон, з'являються митці-монументалісти: В. Седляр, К. Гвоздик, О. Бизюків, М. Рокицький, Е. Холостенко, М. Лавренчук, А. Іванова, З. Толкачов, М. Цівчинський, В. Овчинников, П. Суботін, В. Сивко, М. Шехтман та ін.

До школи Л. Крамаренка належали І. Жданко, Д. Шовикін, І. Міщенко, Л. Дукович, І. Гурвич, С. Данилишин, театральний митець А. Петрицький [6, арк. 296–297].

17 січня 1936 р. в УНІ на семінарі про українську пресу М. Масюкевич зупинився на історичному минулому України, українців, української національної преси. Особливу увагу він звернув на розвиток цензурних і економічних умов за часів Росії й Австро-Угорщини, з'ясував стан національної преси в Українській державі (1918). Референт всебічно змалював поневолення Східної України московськими більшовиками, окреслив критичний стан тогочасної більшовицької преси, подав інформацію про тогочасний стан української преси у Західній Україні та на еміграції [7, арк. 407]. Він підкреслював, що історичний шлях української преси – це боротьба українців за свою національну мову, просвіту і думку.

Преса підросійської України століттями зазнавала цензурних утисків з боку Росії. Українська преса є дзеркалом розвитку української нації. В міру соціального згуртування,

зміцнення та усамостійнення останньої українська преса зможе зайняти чільне місце в історії життя 45-мільйонної нації [6, арк. 231].

У першому числі «Вістей» за 1936 р. З. Кузеля надрукував статтю «Німець Швайпольт Фіоль як основоположник українського друкарства». У 1491 р. німець Ш. Фіоль видав «Осьмогласник» і «Октоїх», тому українська друкована книжка посідає друге місце по давності серед книг слов'янських і є першою книгою, друкованою кирилицею. І шриффт, і мова видань Фіоля – українського походження. Доданий до «Часослова» календар приносить імена не сербських чи болгарських, а питомих українських святих, таких як Борис та Гліб. Подальшим аргументом українськості друку Фіоля є їх широке розповсюдження в Україні, тоді як на Балканах не знайдено жодного екземпляра [6, арк. 278].

Крім публікацій з питань української культури, в часописі постійно друкувалися матеріали про різні культурні події, які організувала українська громада в Німеччині. В червні 1933 р. відбувся український вечір у Берлінському інституті для іноземців, на якому з доповіддю про красу українського мистецтва виступив д-р Кунц, а в концертній програмі взяли участь співаки А. Павлюк, Луговенко, Райвахівський, скрипаль Дельвіг, віолончеліст Павлюк, піаністка Арнт, яка віртуозно виконала складні українські композиції, співачка Гавеманова, танцюристи Галянова, Каплинський [7, арк. 241].

У лютому 1935 р. в Берліні відбулися знакові культурні події, зокрема концерти відомого «Співацького ансамблю» (соліст – Є. Цимбалістий) та Любки Колесси [7, арк. 397]. Вечір української пісні пройшов також 6 травня 1936 р., на якому виступили хор УНІ (соліст – А. Павлюк) з українськими думами і колядками («Дума про зруйнування Січі», «Ой у полі сніжок трясє», «Ой що ж бо то та й за ворон», «Дума про Нечая» та ін.), баритон О. Тарнавський (народні пісні «Гандзя», «Ой видно село», «Журавлі») [7, арк. 415–416].

Одним із пріоритетних питань розвитку українознавства є дослідження причин його зародження та етапів становлення, розкриття взаємозв'язку й взаємозалежності поступального розвитку українського народу і науки його самопізнання на кожному з етапів, вироблення та поглиблення теоретико-методологічних засад науки. Промовистими щодо цього є статті «Українознавчі студії в Німеччині», «Об'єктивність науки як проблема», «Українознавство в академічному житті Німеччини» та «Початки українознавства», розміщені в числах 5 і 6 «Вістей» за 1937 р. Перші три публікації дають уявлення про тогочасний розвиток українознавчих студій у середині 30-х років ХХ ст. в Берліні, Бреславу та Кенігсберзі. Зокрема, в Берліні читалися українознавчі курси, курси з української мови (З. Кузеля). У 1937/38 н. р. доц. Р. Димінський читав «Банківство і кредитова господарська політика на Україні», доц. Б. Крупницький – «Запорожці, їх історія й організація», З. Кузеля – «Українці, росіяни та поляки у їх взаємовідносинах», І. Мірчук – «Красне

письменство сучасної доби на Україні». В Альбертському університеті (м. Кенігсберг) К. Маєр викладав курси «Історія старої української літератури», «Слово о полку Ігоревім та староруські літописи» і вступ до вивчення української мови, а проф. Г. Кох – цикл лекцій про Україну, її історію, культуру, географію та промисловість. В Бреславу останній, обіймаючи посаду завідувача кафедри історії Східної Європи, читав лекції «Русь-Україна та Литва. 1240–1386» та «Вступ до історії Східної Європи». В Берлінському університеті професор і директор слов'янського семінару Макс Фасмер виголосив цикл лекцій про «Кобзаря» Т. Шевченка [8, арк. 154–165].

У статті «Початки українознавства» (1937) З. Кузеля, досліджуючи обшири, структуру та завдання українознавства, наголошує, що воно має дати знання про Україну й український народ в усіх проявах його життя й творчості, у минулому й сучасному, із залученням опису усієї території й природних умов, що впливають на формування та розвиток українського народу, його землі. Розвиток українознавства і його поширення нерозривно пов'язані з історичною долею українського народу, українською національною й державницькою ідеєю. Початки науки З. Кузеля віднаходив у далекій давнині та зазначав, що хоча за формою й змістом вони були інколи примітивними, та їх треба відзначати, бо на свій час вони мали велике значення, і доводив, що наше відродження кінця ХVII–ХІХ ст. не можна занадто пояснювати чужими впливами, бо вони (початки. – І.К.) щільно пов'язані з рідною землею та власною традицією. Публікації історичних, етнографічних, економічних, філософських праць з обсягу українознавства стали в обороні політичних і класових змагань українського народу. Процес національного відродження в нас почався перед Гердером і Грімом, Брентаном і Арнімом, перед Челяковським і Шафариком, перед Вуком Караджічем і Копітаром – хоча їх позитивні впливи для нашої справи ми цінимо високо. Заслуги Полетик, Марковичів, Безбородьків, Ханенків, Чепів, Капністів важливі для розуміння генези нашого відродження, а «Історія Русов» мала далеко більший вплив на розвиток кінця ХVIII й початку ХІХ ст., ніж, наприклад, «Штіммен дер Фелькер», «Пісні Оссіяна», «Слов'янські старожитності» П. Шафарика та ін. [8, арк. 165–166].

Отже, проаналізувавши близько 50 номерів «Вістей Українського інституту в Берліні» за 1933–1938 рр., можна зробити висновок, що на сторінках цього часопису оприлюднені найважливіші відомості про українознавчі пошуки та відкриття, здобутки різних галузей знань про Україну й українство. Поряд із різноманітними інформаційними, документальними матеріалами (повідомленнями, звітами тощо) в ньому друкувалися уривки з лекцій, наукових статей провідних учених УНІ в Берліні з багатьох історичних, політичних, економічних, національно-культурних, філософсько-світоглядних проблем, завдяки чому значного розвитку набули історичний, філософський, філологічний, правознавчий

напрями українознавства. Цей часопис був одним із своєрідних джерел епохи, в якому різнопланово висвітлювалася українознавча проблематика.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія українознавства: навч. посіб. / [П.П.Кононенко, Л.К.Токар, О.Г.Бажан та ін.]; за заг. ред. П.П.Кононенка. – К.: Академвидав, 2011. – 512 с.
2. Калакура Я.С. Українознавче дослідження: теорія та методологія. – Тернопіль: Джура, 2012. – 292 с.

3. Калакура Я.С. Історичні засади українознавства. – К., 2007. – 381 с.
4. Кононенко П.П. «Свою Україну любіть..!». – К.: Твім інтер, 1996. – 224 с.
5. Токар Л.К. Зміст українознавства: системно-функціональний підхід до структурування знань // Українознавство. – 2004. – Ч. 3–4. – С. 106–109.
6. ЦДАВО України. – Ф. 4158, оп. 1, спр. 9, 472 арк.
7. ЦДАВО України. – Ф. 4158, оп. 1, спр. 26, 427 арк.
8. ЦДАВО України. – Ф. 4158, оп. 1, спр. 27, 351 арк.

Ирина Краснодемская

Украинознавческая проблематика на страницах журнала «Вести Украинского научного института в Берлине»

Аннотация. В статье анализируются материалы, опубликованные в журнале «Вести УНИ-Б» на протяжении 1933–1938 годов, раскрывается их украинознавческая направленность. Автор пришла к выводу, что на страницах издания обнародованы важнейшие сведения об украинознавческих поисках и открытиях, достижениях разных отраслей знаний об Украине и украинстве. Наряду с разнообразными информационными материалами (сообщениями, отчетами и т.п.) в нем публиковались фрагменты лекций, научных статей ведущих ученых УНИ в Берлине по историческим, политическим, экономическим, национально-культурным, философско-мировоззренческим проблемам. Этот журнал был одним из своеобразных источников эпохи, в котором разнопланово освещалась украинознавческая проблематика.

Ключевые слова: украинознавство, украинознавческая проблематика, журнал, «Вести УНИ-Б», концентры, Украина, украинство, ученые, диаспора.

Iryna Krasnodemska

Ukrainian studies problems on the pages of «News of Ukrainian Research Institute in Berlin»

Annotation. In the publication author examined articles published in «News of Ukrainian Research Institute in Berlin» during 1933–1938 and determined their Ukrainian studies context. Author made a conclusion that the journal includes important information on events and researches in the field of Ukrainian studies, knowledge about Ukraine and Ukrainian people. Along with different informational materials we can find there fragments of lections, articles of researchers of URI devoted to historical, political, national, cultural and philosophical problems. Author proved that the journal was enlightener of the Ukrainian studies problems.

Keywords: Ukrainian studies, Ukrainian studies problems, journal, «News of Ukrainian Research Institute in Berlin», concenters, Ukraine, researches, Diaspora.